

1. INTRODUCCIÓ

Aquest treball, com ja es deu endevinar pel títol, s'allunya de la majoria de ponències i comunicacions presentades a les «Jornades d'estudi sobre Baltasar Porcel». Aquí no faré comparatística, ni teoritzaré, ni posaré etiquetes a l'obra de l'andritxol. Aquí parlaré de la descripció que l'escriptor fa de sa Dragonera —situada just davant de Sant Elm— i de les històries que apareixen a la seva prosa, en les quals aquest illot en forma de gran drac ajagut i les seves aigües són més que simples escenaris. Precisament en un reportatge sobre sa Dragonera emès a Televisió de Mallorca la mateixa setmana de les jornades, el professor Gabriel Ensenyat suggeria que una manera de conèixer l'illa i la seva història era llegint l'obra de Baltasar Porcel.

Normalment es parla de patrimoni natural, arquitectònic, etnològic, etc., d'un espai. Però sovint hi ha, també, un patrimoni no tangible al territori que per a mi té una importància cabdal i vull reivindicar: el patrimoni literari. Per això aquesta comunicació té molt a veure amb la ruta literària que el senyor Llorenç Soldevila féu pel municipi d'Andratx, titulada *Els llocs reals de l'espai imaginari del mite d'Andratx*, el dissabte 10 de novembre al matí en el marc de les mateixes jornades. Una ruta que també hauria tengut cabuda en el «III Seminari sobre patrimoni literari i territori» organitzat per Espais Escrits i la Institució de les Lletres Catalanes que es féu a Móra d'Ebre els mateixos dies.

Aquesta comunicació sorgeix de la realització de tres estudis d'investigació —els dos primers duits a terme juntament amb Caterina Amengual— sobre aspectes històrics i ambientals de Sa Dragonera gràcies a les beques d'investigació sobre el Parc Natural de Sa Dragonera que atorga el Consell de Mallorca. L'illot va ser comprat l'any 1987 pel Consell i vuit anys més tard, el 1995, va ser declarat parc natural pel Govern Balear, juntament amb es Pantaleu i sa Mitjana. Per dur a terme aquests estudis ens vàrem remetre, entre moltes altres fonts, a la vasta obra de Porcel, tant la de no-ficció com la de ficció, ja que el seu realisme històric, aquest passat que l'escriptor coneix tan bé i evoca amb tanta eficàcia comunicativa, és una valuosa font de coneixement sobre sa Dragonera. Aquest illot tan particular, situat davant la casa que té a Sant Elm, és molt conegut per l'escriptor andritxol i forma part del seu imaginari literari. A l'exposició permanent que hi ha al Centre de Visitants del parc es pot llegir el següent fragment extret del llibre de viatges *Mediterrània. Onatges tumultuosos*:

Després, ve el mar, el gran blau estès de la Mediterrània, inici d'una ruta infinita, engegadora de llum, potser cap a l'eternitat. El sol aixeca una exhalació ígnia en els vastos penya-segats de l'illa de Sa Dragonera, davant de la finca on visc i escric. La soledat és total i cordial. Nedar a mitja tarda

sobre l'abisme invisible dels peixos implica una inimaginable comunitat ecosistèmica. Amor, poder, alcohol, provoquen alteracions, però no la placidesa per compenetració amb la natura. No et trobes en el tot perquè hagi mort, fusió per desintegració, sinó perquè has arribat pletòric de vida al mateix epicentre de la vitalitat. T'envolten, es fonen amb tu, l'aigua i el sol, la visió dels farallons en la seva absoluta rotunditat, el temps deturat (PORCEL 2002: 467).

Així doncs, parlaré de diferents aspectes de l'illot a partir de cadascun dels tres estudis realitzats.

2. ELS HABITANTS DE SA DRAGONERA

El primer estudi, realitzat el 2004, és sobre l'activitat humana a l'illot als segles XIX i XX, tot i que en el títol original, *Els canvis d'usos del sòl al Parc Natural de sa Dragonera*, el seu contingut no quedí clarament reflectit. Per començar aquest estudi i fer una primera aproximació a sa Dragonera llegírem els relats «La roca de les sargantanes» del llibre *A les illes* (1979) i «A la Dragonera» de *Les Illes, encantades* (1984) —ambdós llibres de viatges— en els quals es troba una acurada descripció de l'illot, de la seva vegetació i fauna, del seu patrimoni (com puguin ser els fars o les cases des Lladó), dels seus habitants, així com també de bona part de la seva història:

La Dragonera s'estén, de Nord-oest a Sud-oest, quatre quilometres i pico, per més o menys un d'amplària a la seva part màxima. Es cretalluda, se diu que com l'esquena d'un drac, en successives cúspides que culminen na Popi, amb tres-cents i seixanta metres. Cap a la mar oberta, a ponent, és un penya-segat de pedra fosca llistada de roig violent. Per la vessant oriental cau inclinada, configurant tàlvegs entre cim i cim (PORCEL 1979: 138).

Tot seguit ens remetérem al llibre *Sa Dragonera, parc natural* (1996) que també parla —en aquest cas, de forma molt més extensa— de tots els aspectes referents al parc per, a continuació, cercar altra bibliografia més específica. Són especialment remarcables alguns articles sobre sa Dragonera trobats entre els números 273 i 285 —corresponents als anys 1981, 1982 i 1983— de la revista *París-Baleares* —l'òrgan de difusió de l'associació *Les Cadets de Majorque* de residents a França originaris de Balears o descendents— i signats sota pseudònim per Juan Verda, amb abundant informació de la vida a l'illa a finals del segle XIX i principis del XX. Pel que es diu, sembla que l'autor era fill d'un faroner que havia treballat al far de Llebeig. Trobarem aquesta informació gràcies a les indicacions de l'historiador de s'Arracó Jaume Bover. Una altra font importantíssima d'informació foren els testimonis orals a través dels quals poguérem contrastar i ampliar el que havíem llegit. També consultàrem fonts gràfiques com fotos i diferent cartografia. No cal dir que, a més a més, visitàrem el parc en nombroses ocasions, com hem fet per a la realització dels altres dos estudis.

A causa de la situació estratègica que té sa Dragonera, es construí, a mitjan segle XIX, un far al puig de na Pòpia, la part més alta de l'illot —és un dels fars situats a major alçada de l'Estat

espanyol. Allà hi vivien tres faroners i les seves famílies. Els faroners eren gent especialment manyosa per aprofitar els escassos recursos que els oferia l'entorn. Entre altres coses, recollien i menjaven ous de tota casta d'ocells, o fabricaven tot tipus d'utensilis, com per exemple culleres fetes de llenya d'ullastre. Va resultar que els dies de boira i de nigs baixos, quan el far era més necessari, no se'n veia la llum. Cap a l'any 1905 es començaren les obres del far de Llebeig i del de Tramuntana, que s'inauguraren el 1910. Dues famílies passaren a habitar el primer i una altra el segon. El far vell quedà abandonat. És especialment interessant, pel que aquí ens ocupa, un dels passatges de la novel·la *Els argonautes* (1987) —sobre la qual m'estendré a l'apartat 4 d'aquest article— que parla del passat d'un dels tripulants de la llanxa *Botafoc*, Vicenç Barral, com a faroner de l'illa. Porcel fa una acurada i extensa descripció de sa Dragonera, de l'activitat de Barral i de la seva cosmovisió. Tot i que el període al qual es refereix serien els anys seixanta, quan a l'illa ja només hi havia un faroner que estava al far de Llebeig, hi ha descripcions i aspectes de la seva vida perfectament extrapolables als altres faroners i a llurs famílies, que, en un període de més de cents anys enrere, foren presents a l'illot:

Va arribar a saber el significat de qualsevol signe dels cels i de la mar. [...] Anys d'observar l'acció d'un gos, la formació d'un núvol, el vol d'una gavina i el pas de les ones, van submergir en Barral en un món còsmic, de sensibilitat exaltada, un món de caire fatalista i alhora de recòndita bellesa que el va separar radicalment de les altres persones.

Era el faroler del Cap del Llebeig, de la Dragonera, en Vicenç Barral, i un dia la setmana, el divendres, si no hi havia temporal, acudia a l'illa un falutx des del Port d'Andratx amb els queviures. Atracava a la Cala d'Es Lledó, la barca, i aquell dia en Barral parlava amb gent: el pagès també solitari que s'ocupava del breu terreny de conradís que hi havia pels voltants de la cala, els mariners del correu. Els altres dies no veia ningú, excepte quan de tan en tan el mateix pagès o un pescador que desembarqués s'acostaven fins al far. No tenia necessitat de comunicació humana, en Vicenç, i ni tan sols obria mai l'aparell de ràdio que havia deixat el faroler anterior. Vivia al gran edifici de pedra grisosa, sobre el promontori paquidèrmic, rodó, de cent tretze metres d'altitud, amb el qual l'illa finia al sud-oest. El far, de llanterna blanca, gegantina, era un projector poderós que abastava fins a trenta-quatre milles: la llum més vigorosa del sistema illenc de senyalitzacions. També s'ocupava de l'altre far, el petit, del Cap de Tramuntana, automàtic, que anava a revisar dues vegades per setmana. Tenir nets els aparells, greixats, en funcionament perfecte, era la seva única missió: no li donava feina més que un parell d'hores diàries. [...] Fins i tot el dormir era, per a en Vicenç Barral, una operació singular, lligada a forces exteriors i magnes (PORCEL 1968: 196).

La història de Vicenç Barral continua així: un dia es posa malalt i se'n va a l'hospital, on coneix una infermera anomenada Caterina. S'enamoren i ella i la seva filla van a viure a l'illa. Allà tenen un altre fill. Quan els dos al·lots es fan grans, en Barral veu la necessitat de guanyar més diners per poder assegurar un bon futur per a ells lluny de sa Dragonera. Es fica en el món del contraban i un dia la guàrdia civil el deté. És expulsat del cos de faroners i tancat cinc mesos a la presó.

Vull acabar amb el tema dels fars i els faroners amb una anècdota curiosa. Ja he esmentat que els faroners eren gent manyosa, i ho eren fins a tal punt que un dels qui estava al far de Llebeig, en Mulet, construï allà mateix una ràdio de galena que, quan se'n va anar, va deixar al far. El

faroner que hi va anar després, algú com Vicenç Barral, la hi va trobar —al fragment citat abans s'esmenta— i la va usar: «Escoltava la ràdio, per primera vegada en la seva vida, en Barral, i s'adonava de països, persones, guerres, festes, d'un univers que mai no li havia suscitat curiositat» (PORCEL 1987[1968]: 200-201). Aquella ràdio es va recuperar dècades més tard al mateix far de Llebeig i ara s'exposa al far de Portopí.

A sa Dragonera des de mitjan segle XIX fins exactament l'any 1984 hi va haver, per diferents motius i de forma pràcticament ininterrompuda, activitat agrícola-ramadera. Cap a l'any 1865 una família de la Bonanova de Palma va llogar l'illot a la seva propietària Catalina Villalonga Safortesa —coneguda també com «La Gran Cristiana»— per treure'n un profit agrari i ramader, bàsicament de cabres i ovelles. Adequaren, amb marges i parets, la zona del Coll Roig i la del Lladó. Estaren a l'illa fins a començaments del segle XIX. Tenim constància —tot i no tenir molta informació al respecte— que els anys vint i trenta també hi hagué pagesos a sa Dragonera. L'any 1934 en Joan March va comprar l'illot a la família Villalonga, la qual va recuperar la propietat uns anys més tard, el 1939. El 1941 fou Joan Flexas «de s'Almudaina» qui la va comprar als Villalonga. Des de 1941 fins a 1974 és quan hi ha hagut, a sa Dragonera, més activitat agrícola i ramadera: s'alçaren més marges i parets —sobretot a la zona del Lladó—, així com també galliners, solls i altres construccions; es va canalitzar l'aigua de sa Cova des Moro —que és el punt que, des de sempre, abasteix l'illot d'aigua dolça— i es van sembrar molts arbres:

A còpia de treure aigua de Sa Cova d'Es Moro, hom ha aconseguit d'estabilitzar un hortet i una mica de sembrat. També han portat oliveres de Banyalbufar i palmeres de València, que menen una existència lànguida o moren, canviant els verds per un groc de safrà. Substitueixen alguns ametllers, precaris. Les figueres de moro, per contra, són grasses, sucoses.

I dins unes gàbies espaioses hom descobreix, inesperadament, un món volàtil, injectat de colorit i exotisme: faisans, faraones, paons, moixons rars... Un guirigall de sons aguts, de batre d'ales, d'ullons irritats, un plomatge fastuós i multicolor, virulent [...]. En un torricó emblanquinat habiten algunes dotzenes de coloms (PORCEL 1984: 366).

Tota aquesta activitat, la qual necessitava molta mà d'obra, servia de coartada per a una altra activitat, en aquest cas nocturna, que també en necessitava: el contraban. Davall d'alguna d'aquestes construccions o en els clots que feien els treballadors de Joan Flexas per sembrar-hi, teòricament, algun arbre, hi habilitaven amagatalls. Igualment, l'«[...] estol d'ànecs, immaculadament blancs, tafaners» (PORCEL 1984: 366) que hi havia al moll podria haver servit per avisar, amb l'escàndol que feia, de l'arribada d'embarcacions o també per eliminar qualsevol indici de la descàrrega nocturna de sacs d'arròs, per exemple, ja que, anant amunt i avall, els ànecs esborrarien les petjades dels homes i es menjarien els grans que haguessin pogut caure. Aquests només són alguns dels exemples de la simbiosi entre l'activitat agrícola i la del contraban, sobre el qual parlaré a l'apartat 4.

A l'illot, durant aquest període, sempre hi havia un garriguer que tenia cura dels sembrats i dels animals: «Hi té, ací de guarda —ell només hi ve algunes vegades—, algun dels seus homes, vells mariners o llenyataires. S'ho fan per torns, cada tres o quatre mesos o cada tres o quatre anys, que passen en solitud, amb la visita setmanal d'un falutx que ve del port d'Andratx, duent-hi provisions. Viuen dins una mena de barraca darrera la casa» (1984: 366).

El 1974 sa Dragonera passà a ser de l'empresa Patrimonial Mediterránea S.A. (PAMESA), en la qual Joan Flexas participà aportant la propietat de l'illot. L'empresa tenia la intenció de fer-hi una urbanització de luxe. Per mantenir l'illa ben cuidada PAMESA contractà la família Trobat de Lluçmajor, que han estat els últims pagesos que hi han habitat. Estigueren allà deu anys, de 1974 a 1984 —any en què es denegà definitivament la urbanització després de nombroses mobilitzacions populars, com la invasió a sa Dragonera el dia 7 de juliol de 1977. Tenim la sort de conèixer Tomeu Trobat, la seva dona Antònia i el seu fill Tolo, els quals ens han transmès una coneixença quasi absoluta de l'illa i de totes les seves variables. Entre moltes altres coses, per posar un exemple divertit, ens han parlat del «jutge» de sa Dragonera, que era un canet anomenat Pitxín, i del «batle», que era l'ase. Des de mitjan segle XIX fins que la família Trobat deixa l'illot el 1984, l'ase ha estat una força tractora importantíssima per a les construccions, per a la sembra i per tragar els queviures als faroners. Baltasar Porcel també en parla: «Anava femolenc i viu, l'ull ben obert, i els brams vibraven» (1984: 368).

A l'illot actualment no hi viu ningú de forma permanent, però durant el dia hi ha els treballadors del parc i de vegades hi ha investigadors i voluntaris que hi passen alguna temporada llarga.

3. LA VEGETACIÓ, LA FAUNA I ELS PROBLEMES AMBIENTALS DE L'ILLOT

Al segon treball analitzarem les repoblacions de pins de finals dels anys setanta i principis dels vuitanta que féu l'antic ICONA a través d'un consorci amb PAMESA, l'empresa propietària de sa Dragonera. Com que l'illot estava desforestat pretenien recuperar la vegetació que aquest tenia antany i guanyar així un atractiu més per a la seva urbanització. Segons la premsa de l'època, PAMESA pretenia fer una simbiosi entre l'home i la natura. Per a aquesta investigació —titulada *Estudi de l'evolució de les repoblacions de pins dels anys 70* i realitzada el 2005— no ens remetèrem directament a l'obra de Porcel sinó que vàrem recórrer als arxius de l'ICONA situats als Viviers de Menut, a les entrevistes personals, a la premsa de l'època i a diferent material gràfic com fotos i cartografia diversa. Així i tot una part del contingut del projecte em servirà de punt de partida per parlar de la vegetació, la fauna i els problemes ambientals de sa Dragonera a partir de l'obra de l'autor d'Andratx, és a dir, de les relacions entre literatura i medi ambient que és com

Cheryll Glotfelty defineix l'ecocrítica al seu llibre *The Ecocriticism Reader* (1996), un text canònic sobre aquesta nova disciplina que cada vegada té més adeptes en el món acadèmic anglosaxó.

Si parlem de la fauna de sa Dragonera cal esmentar, primer de tot, la sargantana —*Podarcis lilfordi gilgliolii*—, el seu animal més característic. Juntament amb el ferreret —*Alytes muletensis*— de la serra de Tramuntana són els vertebrats terrestres més antics de les Balears. «Una quadrilla de sargantanes fuig, zigzaguejant. N'hi ha de petites, de la grandària d'un dit, i de grosses com un pam. Són d'un verd jove, clar i lluent. Tenen el cos llarg, esvelt. A Mallorca, d'aquestes no n'hi ha» (PORCEL 1984: 366), perquè són una subespècie endèmica de Sa Dragonera. «Les sargantanes a l'hivern dormen» (PORCEL 1979: 137): són de sang freda —com tots els rèptils— i tenen una breu letargia durant els mesos més freds. A l'estiu, en canvi, se'n poden veure per tot —s'ha d'anar alerta amb el senalló del menjar!— i «s'amaguen veloces com les mirades» (1979: 317). Un altre animal ben característic del lloc és el falcò marí —*Falco eleonora*e—, ja que a l'illot hi ha la colònia de cria més important de la Mediterrània occidental. No debades «[...] va haver-hi a la Dragonera un famós falconar medieval, proveïdor de successius bisbes i cobejat pels reis. Hi hagué diversos plets, motivats per la falconeria» (1983: 368). A l'obra de Porcel trobam un bon repertori de tota la fauna de l'illot: corbs marins (*Phalacrocorax aristotelis*), mussols (*Asio octus*), perdius (*Alectoris rufa*), conills (*Oryctolagus cuniculus*), coloms salvatges (*Columbia livia*), abelles (*Apis mellifera*) o rates pinyades (*Plecotus austriacus*), entre altres. Porcel parla també de les cabres (*Capra hircus*), de la presència de les quals ja hi ha notícies el segle XIV, capaces d'arribar als llocs més inaccessibles: «[...] damunt un cingle, la figura d'una cabra immòbil, que ens mira diabòlicament. Després fuig, rebent» (PORCEL 1984: 367). Es varen eliminar a mitjan anys setanta per poder fer les repoblacions ja que, si no, s'haurien menjat els pinetells. Fou una bona acció ja que les cabres tenen un impacte negatiu damunt la vegetació, especialment en els casos en què és escassa. Així i tot, com ja veurem, la sembra de pins —*Pinus halepensis*— no va tenir l'èxit desitjat.

«La vegetació de l'illa és esclarissada i de pins nans» (PORCEL 1979: 138) perquè quan el famós contrabandista d'Andratx Joan Flexas «de s'Almudaina», propietari d'una serradora, va adquirir l'illot talà pràcticament tots els pinars per amortitzar la compra. Per desgràcia, aquest aspecte descrit per Porcel els anys setanta no canvià gaire després de les repoblacions, a pesar que es féu un gran esforç tècnic i humà i se sembraren milers de pins. Els motius causants d'aquest intent fallit foren, entre d'altres, el clima i la poca pluviositat —«[...] és una illa de sol, aquesta» (PORCEL 1984: 365)—, l'orografia —«[...] en el vessant que dóna a Mallorca, la Dragonera davalla en rost viu» (1984: 365)—, el poc estrat de sòl, que és, a més, pedregós —«[...] terra calcària i prima» (PORCEL 1979: 139)— o la influència marina —«[...] una vegetació arranada i aspra, ratada pel salnitre» (PORCEL 1968: 197). En aquestes condicions només trobam arbres i arbusts com mates

(*Pistacia lentiscus*), ullastres (*Olea europaea*, var. *Sylvestris*), «[...] pinetells, revinclats pels vents, l'única vegetació que s'arrapa al repel·lent sòl de l'illa» (1984: 367). Porcel també parla del romaní (*Rosmarinus officinalis*), l'argelaga (*Genista scorpius*) o la frígola (*Thymus vulgaris*) entre d'altres.

Hi hagué un altre factor que influí enormement en el poc èxit de les repoblacions, que és, a la vegada, una de les grans problemàtiques ambientals de sa Dragonera: la plaga de rates (*Rattus rattus*), ja que es mengen els pinyons i no fan possible la regeneració natural del pinar. Es feren treballs de desratització previs a la sembra però no foren suficients perquè eliminar totes les rates és pràcticament impossible. Així i tot, per evitar la seva expansió i perquè la seva població estigui controlada, cada any es fan una sèrie de campanyes que consisteixen a posar verí —que només afecta les rates— dins els centenars de poals que hi ha repartits arreu de l'illa. A part d'aquesta plaga n'hi ha d'altres com la processonària (*Thaumetopoea pityocampa*), la qual també pogué influir en el fracàs de les repoblacions a pesar que també es feren tasques d'eliminació prèvies. Actualment també es treballa des de la Conselleria de Medi Ambient per tenir-la controlada amb caixes que contenen feromones per atreure els mascles. Hi ha, encara, una tercera plaga, la de més difícil solució: la de les gavines, de les quals a l'illa hi ha una superpoblació. La gavina vulgar (*Larus michahellis*) és una espècie que se'n diu oportunista i que s'ha adaptat a viure de les deixalles. Pot causar un efecte negatiu en altres espècies vulnerables o amenaçades amb les quals comparteix hàbitat, com la gavina roja (*Larus audouinii*) o la sargantana. D'altra banda, la gran quantitat d'excrements de gavina que hi ha a tota l'illa nitrifica a poc a poc el sòl, a més d'embrutar i degradar el patrimoni (per exemple els fars). Per evitar aquests impactes, des de fa temps es duu a terme un projecte de control de la població a totes les illes, que ha tengut poc èxit, ja que la població, lluny de baixar o estabilitzar-se, creix any rere any degut a la disponibilitat d'aliment als abocadors i als rebuigs de la pesca professional. A *Olympia a mitjanit* (2004) apareixen alguns passatges que parlen de sa Dragonera i de les esmentades plagues, com per exemple el següent: «[...] allí surava talment un cetaci colossal, coriaci, ple d'eixams de gavines que xisclaven almenys malèfiques, i amb els innumbrables estols de rates famolenques, ronyoses, que et rondaven a penes hi desembarcaves» (PORCEL 2004: 49). De fet és en aquest darrer —fins a dia d'avui— llibre de Porcel on trobam, tot i que només siguin referències puntuals, una descripció menys idíl·lica de l'illa, ja que sol esmentar les rates i gavines, animals que tenen, per raons prou conegudes, connotacions negatives.

4. ELS CAMINS DE LA MAR: EL CONTRABAN, LA PIRATERIA I ELS NAUFRAGIS

El tercer estudi, *Localització, inventari i descripció dels secrets de Sa Dragonera* —realitzat el 2006 i que ja vaig fer sol—, gira entorn del contraban. Concretament es tracta d'una catalogació

d'amagatalls, també anomenats secrets. Sa Dragonera, propera al litoral andritxol i difícil de controlar, reunia les característiques idònies per al desenvolupament del contraban: una costa accidentada, fàcilment abordable i poc poblada. Fins fa ben poc no hi havia molta bibliografia sobre aquesta activitat a Mallorca i eren més abundoses les obres de ficció que no les d'assaig. Cal esmentar, emperò, la valuosa aportació de Joan Burguera i Vidal amb el llibre *El contraban i la seva influència sobre la població a la zona Sud de Mallorca* (1988), i les recents publicacions *El caciquisme i el seu temps. Santanyí (1868-1936)*. *El contraban* (2007) de Cristòfol-Miquel Sbert Barceló sobre el contraban a Santanyí i una altra de Pere Ferrer titulada *Contraban. República i guerra* (2008). Per a mi fou molt interessant la lectura d'*Els argonautes* —la història dels tripulants d'una llanxa de contraban, la *Botafoc*, que fa la ruta Tànger-Port d'Andratx— perquè em permeté endinsar-me en el món dels contrabandistes andritxols i conèixer tot allò relacionat amb l'activitat, com per exemple com es duia a terme, les seves dificultats i perills, els beneficis que obtenien i els sous de tots els treballadors, la col·laboració de la guàrdia civil, les mercaderies amb les quals traficaven, etc. Els següents fragments ho exemplifiquen:

Duien tabac ros, cafè, màquines d'escriure i uns quants encenedors. De tabac, vuit-centes caixes: Chesterfield, Philip Morris i Camel; cada caixa contenia cinquanta cartons i havia costat quatre mil pessetes; en total, tres milions dues-centes mil pessetes de ros. [...] En resum, la Botafoc duia un carregament per valor total de cinc milions dues-centes quinze mil pessetes de preu de compra. [...]

En Leonard creia que d'aquell viatge podrien treure net un milió de pessetes. [...] Un negoci rodó, si arribaven a bon port. [...]

La missió dels carrabiners era la vigilància d'aquella porció de litoral, especialment en assumptes de contraban. [...] El sou dels carrabiners anava just per a menjar una sola persona, i havia d'alimentar tota la família. *El contraban els salvava* (PORCEL 1987[1968]: 90, 92, 115).

Per al meu treball de catalogació de secrets fou interessant el passatge (1987[1968]: 202) en el qual es descriuen els tres amagatalls que el personatge Vicenç Barral —de qui ja he parlat en el segon apartat— emprava a sa Dragonera: una cova arran de mar, una antiga caseta de carrabiners i un gran dipòsit fet per picapedrers i cobert de vegetació, ja que el primer i el tercer coincideixen amb la descripció de dos dels secrets que he trobat. Al relat «A la Dragonera», tantes vegades citat, també hi ha un fragment que parla d'altres amagatalls: «A la Dragonera, diuen, hom hi ha amagat viatges de contraban, dins Sa Cova des Moro, per les raconades: tabac, motors, cafè... I hi havia una casa amb una cambra secreta» (PORCEL 1984: 368).

A tall d'anècdota consider interessant fer notar la relació entre algunes de les persones que vaig entrevistar i tot el que us he contat. Per exemple un vell pescador del Port d'Andratx que havia estat contrabandista —hi ha un topònim a sa Dragonera amb el seu nom— i que havia portat molts anys una llanxa de contraban que feia el mateix trajecte de la *Botafoc* Port d'Andratx-Tànger. Per totes les peripècies que em contava, semblava un dels protagonistes d'*Els argonautes*. També vaig entrevistar un *jaenero* ja major —els jaeneros «[...] són homes i dones de parla castellana,

provinents del centre i del sud peninsulars. [...] Segueixen el procés normal, passant de la rusca i el treball en qualsevol cosa, fins a comprar brillantina, ràdios, motos i fumar ros» (1984: 163)— que havia treballat per a Joan Flexas. Es queixava molt de les condicions de treball, ja que, juntament amb altres germans, els feia anar a l'illot a fer un clot de figuera per al qual necessitaven quatre o cinc dies i havien de quedar a dormir allà a l'estable de l'ase. «Para sembrar una higuera... ya ves tu para que sería...», deia, ja que allà on feien els clots no hi va veure, després, cap figuera. Amb quasi total seguretat es devien convertir en secrets —ja he explicat al segon apartat d'aquest article la simbiosi entre activitat agrícola i contraban. Deia, també, que li hauria agradat anar a fer contraban però que «l'amo en Joan» —així l'anomenaven els seus homes— no els ho va dir mai perquè no se'n devia fiar. Per tal de fer aquesta delicada activitat nocturna Joan Flexas sempre treballava amb gent que ell considerava de total confiança. Els *jaeneros* per a ell no ho devien ser.

El contraban també apareix en alguns dels relats del llibre *Arran de mar, viatges i fantasies* (1967) com són «Les bubotes» (1967: 75) —«Resten, per últim, les [bubotes] de contraban [...]. En sortien moltíssimes i pertot arreu. El seu treball específic, important missió, era anar davant els contrabandistes i fer por a la gent que poguessin trobar, deixant el camí lliure»—, «Els penjats» o «Petit nocturn», en els relats «L'oncle Montserrat» i «Històries de bubotes» de *Crònica d'atabalades navegacions* (1971), i en l'obra de teatre *Els condemnats*:

Era de nit, avui fa cinc vespres. Feia un temporal dels bons. Havíem de descarregar una llanxa. Era urgent. Fèiem viatges amb els llaüts, perquè les ones no deixaven atracar la llanxa a la costa. Ja acabàvem, quan rebérem avís que la Guàrdia Civil estava xiulada. Tot eren nervis. Fèiem el darrer viatge. Jo anava al Timó. Vaig anar personalment al desembarc perquè eren molts els diners que s'hi jugaven (PORCEL 1959: 47).

A pesar de ja no haver estat objecte d'estudi he volgut incloure en aquest darrer apartat dos aspectes que apareixen en l'escriptura de Baltasar Porcel i tenen a veure amb l'illot: la pirateria i els naufragis, que juntament amb el contraban tenen en comú la mar com a principal teló de fons. L'escriptor d'Andratx parla de diversos episodis de la història de sa Dragonera, per exemple de l'època talaiòtica —«[...] sorgiren tombes construïdes amb pedra saulenca, el marès illenc. [...] Hi havia diversos atuells de ceràmica prehistòrica, de sencers i de trencats» (1984: 367)—, de la conquesta de Jaume I —«Aquí començà la Mallorca catalana, el 7 de setembre de 1229. L'estol hi romangué tres dies i efectuà després el desembarcament guerrer a Santa Ponça» (1984: 164)— o de la repartició posterior —«En el repartiment de la terra mallorquina entre els conqueridors, la Dragonera i tot el ponent de la balear major corresponia al Bisbe de Barcelona» (1984: 367)—, però a allò que dedica més atenció al llarg de les seves obres és a la pirateria. Al llibre *Les illes, encantades* (1984) en parla en diverses ocasions: «Barbarescs i turcs navegaven i atacaven com a dimonis. Implantaren un terror incontrolat, apocalíptic, que va durar tres segles. [...] Els pirates Barba-rossa i Dragut tenien en aquestes aigües el quarter general del Mediterrani occidental» (1984:

368). El corsarisme també és el protagonista del relat «Històries de pirates» (1971: 35-40) de *Crònica d'atabalades navegacions* (1971) o d'alguns passatges de *Mediterrània, onatges tumultuosos* (2002). A finals del segle XVI es construïren dues talaies per combatre l'arribada de pirates: una encara existent i recentment reformada, situada al cap de Llebeig, i una altra situada al puig de na Pòpia, que fou destruïda quan es va aixecar, al seu lloc, el far vell. La feina de talaier era molt apreciada perquè de la seva bona vigilància en depenia la seguretat dels habitants de la zona. El següent fragment de la novel·la *Cavalls cap a la fosca* recrea l'arribada de pirates a sa Dragonera i la reacció dels talaiers, i és el punt de partida de la història, basada en fets reals, de Jaume Vadell, avantpassat de l'escriptor:

[...] m'he de remuntar a l'any de gràcia de 1678, un dia de vent de llebeig, suposo que més aviat calent, quan dues balandres mores, inflada la velamenta, projectaven les seves proes de mitja lluna cap a l'illot de la Dragonera [...].

A la torre de vigilància de l'illot, cònica i massissa, hi figuraven com a talaiers Pere Papa i Gabriel Jovera. En divisar les naus, que avançaven escorades per recollir de ple l'ull del vent i navegar ràpides, Jovera i Papa encengueren el foc de llenya verda i, amb un llençol, llançaren senyals de fum en forma de petits nuvolets, per avisar la gent de la vila. A sobre de la qual, al Puig Cornador, el vigia va tocar el corn en veure la fumassa. Tètric, poderós, el gemec del gran cargol degué planejar damunt la vall... El poble s'enfebrí, van tancar les portes de la muralla, van posar al foc calderes plenes d'oli, van carregar les espingardes i excitaven els cans de bou per fer-los envestir.

Però els vaixells no arribaren a la platja de Sant Elm, sinó que van derivar cap a la Dragonera, desembarcant-hi. I mentre els moros s'enfilaven pel coster d'argelagues en direcció a la torre, Papa i Jovera es despenjaven pels cingles intentant fugir. És probable que la idea dels pirates fos la de desguarnir la talaia per, al cap d'un parell de dies, poder atacar la vila a les sordes. A les cròniques de l'època, aquests actes es repeteixen amb esborronadora monotonia. Estiu i pànic... (PORCEL 1978: 12).

Al principi d'aquest apartat ja he parlat de la idoneïtat de sa Dragonera per fer contraban. Al llarg de la història ha tengut sempre una situació geogràfica estratègica, d'aquí que hi hagi tres fars. Per això hi desembarcaren les tropes de Jaume I o fou el centre d'operacions de Dragut i Barbarossa. Hi ha, però, un altre factor que hi va influir: sa Cova des Moro, el pou d'aigua dolça de l'illa, un recurs bàsic per al qui s'hi aturava a reposar. El mateix Jaume I l'esmenta en les seves cròniques citades per Porcel (1984: 164): «[...] e aquell puig havia nom la Dragonera, e no es tenia amb terra ferma de Mallorques, e que hi havia un poc d'aigua dolça; e quan ell hi fou una vegada, los seus mariners ne tragueren aigua». De fet podria ser que el nom de l'illa, més que fer esment a la forma que té de drac ajagut o a les sargantanes que hi habiten, es referís a sa Cova des Moro, ja que per als navegants tenia molta més importància saber que a l'illa hi havia aigua per beure que no pas conèixer-ne la forma o saber que hi havia rèptils, de la mateixa manera que a Cabrera —topònim que es repeteix en llatí o en grec a diferents illes i illots del Mediterrani— era important saber —com indica el nom— que hi havia cabres per menjar en cas d'eventual escala. Dragonera podria tenir alguna relació amb el verb «dragar», que, atenent a la segona definició que apareix al *Diccionari català-valencià-balear*, significa «Absorbir cap al fons, obrint-se, la terra, les aigües,

l'abisme, etc.». Al Mediterrani hi ha altres illes i illots amb noms referits a la presència d'aigua dolça.

«Pel Freu, entra la Dragonera i terra, hi ha sempre correntia, i amb el mal temps s'arboria l'onatge, pitja escopint bromera. Si llavors s'hi fica un vaixell, passarà un fum per sortir-ne» (1984: 161). S'hi afegeix, a més, una altra perillositat: els petits illots —es Pantaleu i sa Mitjana— i els esculls —com es Calafats o es Geperut— difícils d'esquivar amb temporal, i més per a qui no coneix la zona. Per això, «[...] els naufragis han estat una constant, ací. Corren històries, difuminades ja dins la memòria de la gent, de naus desfetes i rapinyes anhelants» (1984: 363). El mateix Porcel ens en relata un: «Deu fer una quinzena d'anys hi hagué l'últim naufragi: la mar esclafà un mercant francès contra els rocs del Geperut» (1984: 161). Aquest naufragi és explicat amb més detall al mateix llibre *Les illes, encantades*, al ja esmentat capítol «A la Dragonera» (1984: 364), i fou curiós confirmar la història amb dos entrevistats a s'Arracó, en Pere Joan i en Pep, fills del patró Bac i en Sion —dos dels quatre únics pescadors que devers els anys quaranta i/o cinquanta hi havia a Sant Elm i que Porcel anomena. És més, no només la vaig constatar sinó que la vaig poder completar. Porcel escriu: «L'endemà la mar era calmada. El cel, encara encapotat. El vaixell era allà, encallat, damunt les roques, rebentat. El tènue moviment de l'aigua portava enormes bidons d'oli —la càrrega de la nau—, que suraven a la deriva. Rodolaven pels còdols de la platja, produint un so lúgubre, dilatat» (1984: 364). Els dos entrevistats es tiraren a la mar per agafar un bidó de 800 litres i l'amagaren. Maniobraren tan discretament com van poder però els varen veure. Així doncs, a canvi de no delatar-los hagueren de repartir bona part de l'oli. Es veu que no foren els únics que n'agafaren, ja que em digueren que molta gent de l'indret no va haver de comprar oli durant una bona temporada.

A les novel·les de Porcel també hi ha històries de naufragis. Un exemple el trobam a la novel·la *La lluna i el Cala Llamp* (1979b: 59): «De sobte la gambera quedà immòbil, féu mitja volta, i una gran ona, ampla i negra, poderosa, l'alçà en pes i la va deixar caure sobre els Calafats. L'esclat de la fusta va sonar sec, immens, i per un moment va regnar sobre l'infernall soroll de la tempesta». Gràcies a la valentia del personatge Ramon Vergés, mariner del *Cala Llamp*, els tripulants de la gambera provinent de Vinaròs salven les seves vides al freu de sa Dragonera.

5. A MODE DE FINAL

Sa Dragonera és un paratge ric perquè és representat, amb la nostra llengua, per la veu de Baltasar Porcel, qui ha dedicat part de la seva extensa obra literària a la descripció i desvetllament històric de l'illot. L'escriptor andritxol ens en parla amb una innegable capacitat per transmetre

sensacions, amb una gran força evocadora del paisatge, amb un llenguatge ric, precís i, sovint, molt poètic:

Les nits de lluna, amb la mar gronxant-se suaument, el paisatge de la Dragonera es transforma en una autèntica fantasia d'un blau a penes marcat, delicadíssim, dins la fosca tèbia i traspassada per centenars de titil·lacions dels estels, de la mar. [...]

I dins la nit d'estiu d'avui, esclata el perfum de les plantes penyaleres —romaní, frígola, llentriscle...—, es barreja amb la forta, fresca sentor del salobre (1984: 368-369).

Referències

- BURGUERA I VIDAL, Joan (1988). *El contraban i la seva influència sobre la població a la zona sud de Mallorca*. Ses Salines: edició de l'autor en col·laboració amb la Conselleria de Cultura, Educació i Esports del Govern de les Illes Balears.
- DD. AA. (1996). *Sa Dragonera Parc Natural*. Palma: Consell Insular de Mallorca, Fodesma.
- FERRER, Pere (2008). *Contraban. República i guerra*. Palma: Edicions Documenta Balear.
- GLOTFELTY, Cheryll; FROMM, Harold (eds.) (1996). *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Athens, Geòrgia: University of Georgia Press.
- PORCEL, Baltasar (1959). *Els condemnats*. Palma: Moll.
- (1967). *Arran de mar, viatges i fantasies*. Barcelona: Selecta.
- (1971). *Crònica d'atabalades navegacions*. Barcelona: Edicions 62.
- (1978). *Cavalls cap a la fosca*. Barcelona: Edicions 62.
- (1979). «La roca de les sargantanes», dins *A les illes. Històries en la història balear*. Palma: Edicions Cort. 137-140.
- (1979b). *La lluna i el Cala Llamp*. Barcelona: Edicions 62.
- (1984). *Les Illes, encantades*. Barcelona: Edicions 62.
- (1987[1968]). *Els argonautes*. Barcelona: Edicions 62.
- (2002). *Mediterrània, onatges tumultuosos*. Barcelona: Proa.
- (2004). *Olympia a mitjanit*. Barcelona: Planeta.
- SBERT-BARCELÓ, Cristòfol-Miquel (2007). *El caciquisme i el seu temps. Santanyí (1868-1936). El contraban*. Palma: Edicions Documenta Balear.
- VERDA, Juan (1981-83). Varis articles. *París-Balears* (òrgan de difusió de l'associació *Les cadets de Majorque*) [Palma: Imp. Politècnica], 273-285 (gener/febrer 1981-gener/febrer 1983).